

**Плавич Володимир Петрович** – доктор філософських наук, академік, Заслужений діяч науки і техніки України. завідувач кафедри загальноправових дисциплін та міжнародного права Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

УДК: 340.12.(075.8)

### ФЕНОМЕН «ДУШІ»: ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

*В статті розглядаються філософсько-правові уявлення про душу в антропологічному просторі і виявляються важливі методологічні домінанти антропології права, просліджуються субстанційні властивості «Душі». Людина розглядається як космопланетарний феномен.*

**Ключові слова:** Душа, феномен Душі, пізнаюча субстанція.

### ФЕНОМЕН «ДУШИ»: ФИЛОСОФСКО-ПРАВОВОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ

*В статье рассматриваются философско-правовые представления о Душе в антропологическом пространстве и выявляются важные методологические доминанты антропологии права, прослеживаются субстанциональные свойства «Души». Человек рассматривается как космопланетарный феномен.*

**Ключевые слова:** Душа, феномен Души, познающая субстанция.

### THE PHENOMENON OF THE "SOUL" : PHILOSOPHICAL AND LEGAL RESEARCH

*In the article deals with philosophical and legal ideas about the Soul in anthropological space and reveals important methodological dominants of the anthropology of law, the substantial properties of the "Soul" can be traced. Human is seen as a cosmoplanetary phenomenon.*

**Key words:** Soul, Soul phenomenon, cognizing substance.

**Постановка проблеми.** Діяльний стан розуму, душі й духу людини визначає напрям процесу «олюднення», формує важливі методологічні домінанти антропології права. З наукового погляду душа – сукупність тісно пов'язаних з організмом переживань, особливо почуттів і заохочень. Як предмет наукової психології, душа позбавляється сьогодні всіх матеріальних складових і розглядається виключно як гіпотетичне поняття. В соціально-історичному часі поняття «Душі» для кожної людини і суспільства в цілому, завжди було достатньо відкритим і дискусійним із різних причин ставлення до нього. Навіть у XXI столітті, не відтворена в повній мірі сутність поняття душі як феномену, так як завжди замикається актуальним питанням про спосіб її пізнання [1, с. 107].

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Предмет наукових досліджень становить доробок вчених, які безпосередньо займаються дослідженнями душі, зокрема, це роботи Н.Ф. Арутюнова, С.А. Аскольдова-Алексєєва, С.Г. Воркачева, Д.С. Лихачева, С.Х. Ляпіна, В.П. Нерознака, М.В. Піменової, В.П. Плавича, Ю.С. Степанова, В.В. Куби, С.С. Сливки, Н.В. Іванової та інших. Питання духовного спрямування феномену душі в поєднанні з філософсько-правовим, соціальним є доцільним, особливо сьогодні, питання про душу як зі сторони її природної, духовної соціальної суті. Завжди замикається ніша – відповідність екзистенціального та опредмечуваного в формах інформаційного осягнення її сутності.

**Мета статті:** з'ясування філософсько-правового уявлення про душу в антропологічному просторі, виявити методологічні домінанти антропології права, прослідкувати субстанційні властивості душі, розглянути Людину як космопланетарний феномен і виявити її специфіку.

**Виклад основного матеріалу.** Розглядаючи відому антропологічну тріаду (тіло, душа, дух) і зіставляючи духовне і тілесне, слід надати перевагу верховенства духу над тілом, первинності думки і почуття над дією, що вимагає розумових зусиль. Отже, діяльний стан

розуму, душі і духу людини визначає напрям процесу «олюднення», формує важливі методологічні домінанти антропології права. Антропологія права (позитивного й природного), в цілому, – вчення про людину як істоту, котра створюється правовим порядком. Цей процес наповнений як онтологічним, так і деонтологічним змістом. Потрібно наголосити, що людина – космопланетарний феномен: у ній зосереджується Всесвіт. Структура людини повторює його структуру, тому вивчення природи людини – ключ до пізнання Всесвіту, чинник розуміння права [2, с. 69-70].

Ми живемо в тривимірному просторі, а «стародавні» стверджували, що "їх шістнадцять, життя, насправді, вічне, і люди не вмирають - вони роблять крок в одне з різноманітних змін нашого величезного світу" [3, с. 175].

Майже 300 років тому (1688-1772) шведський вчений Еммануїл Сведенбор був на порозі великого дослідження духовного світу людини. Він записував і тлумачив власні сновидіння, він відчув, що всередині нього присутні інші сутності і стверджував, що з квітня 1744 року перебуває в постійному контакті зі світом духів [4, с. 375].

У ХІХ столітті в Англії жив один з великих медіумів – Даніель Хоум. Вже в 13 років він проявив парапсихологічні здібності, які проявилися в тому, що він міг розмовляти з духами померлих. Але на відміну від більшості спіритів, включаючи Е. Бловатську, А. Кардека та інших, він не прагнув, хоча мав можливість, заснувати нову релігію. Хоум каже: «Я володію певними здібностями, але сам я не маю влади над позамежними силами і не я використовую їх, а вони мене. А я є тільки інструментом [5].

Найбільший захват у глядачів викликала здатність Хоума занурювати свої руки в вогонь каміна і діставати звідти жар значних розмірів. Хоум дув на цей шматок, і вугілля ставало розпеченим. Але ніяких опіків він, при цьому, не отримував і не відчував болю. Друга дивовижна здатність, якої не володіли інші медіуми, було збільшення зростання Хоума під час сеансу на цілих 15 см. Англійський дослідник Уільям Круке описав незбагненні польоти медіума. Так, наприклад, в 1868 році кілька вельмишановних гостей спостерігали, на свій подив і жах, як Хоум, перебуваючи в стані трансу, в горизонтальному положенні вилетів з вікна спальні, пролетів над вулицею на висоті декількох поверхів і неушкодженим повернувся в кімнату через інше вікно.

У віці 38 років Хоум припинив свою діяльність через різке погіршення здоров'я, причиною якої стало безконтрольне і хаотичне заклинання духів. Медіум раптово помер в червні 1886 року. На його могильній плиті висічено лише один напис: «До наступних зустрічей з духами» [5, Л. 13].

Душа – це духовна основа, вона невидима простим зором, і шукати її обриси, вагу потрібно в духовних діях, адже вона присутня у всьому благому, і не проявляється в нечемному відношенні до неї, через нечемність до інших.

Існування методологічних засад і протиріч в пізнанні феномену «душі» сформувало уявлення про її екзистанційну субстанційність, що характерно відображено було вже при перших уявленнях і конструюванні первинних понять. Розгляд властивостей «душі» в структурі соціокультурного концепта дозволяє описувати субстанційну основу феномену душі, що дає змогу у визначених межах теоретично прослідкувати субстанційні властивості «душі». На мій погляд, повнота розгляду «душі» як субстанції, має формуватися в межах сучасних відомостей про субстанцію, і сьогодні, існує варіант під час дослідження розширити це поняття і створити нову концепцію [6, с. 130].

Як відмічає Н.В. Іванова, вже в ренесансний період «душа» визнається ні в якості одиничного феномену, а саме такого особливого, яке започатковує формування осмислення людини як особистості. Вона постає в якості специфічної єдності дій і станів, їх осмислення шляхом становлення власного «Я». Тим самим, відбувається розвиток не лише філософського мислення, але й всієї духовної культури. Вчення про душу П. Помпонацці, Д. Бруно, а в новочасовий період Р. Декарта, Д. Локка, Д. Юма та інших зосереджується на виясненні її тілесної або безтілесної природи, що є протиставленням емпіричного та раціонального

методологічних підходів і способів мислення [7, с. 18]. На мій погляд, інформація, що оснований на екзистенційному духовному рівні дає відповідь на основні запитання людини про «душу», відкриваючи певну методику її пізнання.

Екзистенційно, «Духовний пласт», що пов'язаний з «Душею», знаходиться в найбільш відкритому стані, хоча ступінь можливості його пізнання однакова для кожної людини і все тільки залежить від екзистенційного відношення до своєї духовної сутності кожної людини. Вся можлива «маргінальність» суджень і дій у бік пізнання духовної сутності приходила із віку до віку до єдиної певної цілісної та гармонійної структури духовного, і вона фактично залишалася і залишається незмінна, як і Вічна істина по своїй природі незмінна, але як на сьогодні, вона ілюзорно привідкрита начебто більше, чим в минулому. «Духовний пласт» - це безмежна сила, з якої людина отримує свою потрібну їй частину душевної сили, але при цьому виникає питання – як саме людина використовує цю даровану їй силу. Чи через свою «Душу», чи без «Душі». Саме цей пласт духовності своєю консистенцією наповнює кожну частину всього суцього, іншими словами – сама суть всього суцього випромінює інформативно суть свого ества, формуючись в пласт духовного накопичення – відкритої сьогодні істини.

З наукового погляду душа – сукупність тісно пов'язаних з організмом переживань, особливо почуттів і захоплень (вітальна душа). Результатами спостережень за душею оперує психологія. Для сучасної науки душа – носій безсвідомого і виразних структурних якостей мікрокосмосу, які надають його частинам ранг, динаміку. Як предмет наукової психології душа позбавляється сьогодні всіх матеріальних складових і розглядається виключно як гіпотетичне поняття, рівнозначне всій сукупній сфері переживань людини, з якою можна емпірично змиритися лише на ґрунті самоспостереження та вивчення поведінки [8, С. 147-148]. З іншого боку, душа – поняття, що виражає індивідуальну своєрідність внутрішнього світу людини, здатність до переживання, співпереживання або відчуження. Це джерело морально-комунікативних можливостей, спрямованість до іманентного ближнього. У багатьох філософських культурах душа виражається символом “серце”; особливо яскраво ця тенденція простежується в українській традиції філософії серця [9, с. 179].

А. Енштейн довів, що сонячне світло або сонячна радіація матеріальні, відчутні. Це набір фотонів, які є матеріальними частинками. Їх випромінюють атоми, і ці матеріальні частини опиняються в крові людини, таким чином відбувається перехід енергії в матерію [10, с. 24]. Тобто кров, а точніше фотони крові, отримані від сонячної радіації та їжі, стають живальною матеріальною речовиною для людини, що становить основу душі.

Кров, лімфа і тканинна рідина – це внутрішнє середовище організму, що має динамічну постійність констант – гомеостаз (умова незалежного існування організму людини). Еритроцити крові утворюються в червоному кістковому мозку. У ньому ж здійснюються руйнування еритроцитів, синтез гемоглобіну [11, с. 404]. Ще Платон вважав, що душа перебуває в найважливішій і найбагатшій частині тіла, а Аристотель писав, що душа перебуває в серці. Серце першим починає жити і помирає останнім.

Як видається, душа перебуває в усьому тілі, а швидше керує ним, маючи резиденцію в одному місці. Можливим є зосередження душі в червоному кістковому мозку з переходом у мозок голови. Адже при певному пошкодженні мозку (наприклад, інсультні хвороби, травми мозку) душа припиняє своє перебування в тілі.

Якщо кров, її функції розглядати в контексті душі, онтології та деонтології людини, то можна побудувати філософське вчення про людину як мікровсесвіт. Тобто всі процеси, які відбуваються у Всесвіті, мають місце в організмі людини, зокрема у крові. Лише ті процеси мають фотонний, а не мега- чи макровиміри.

Для людини властивим є не лише біологічний розвиток, а ще й інтелектуальний, якого немає в рослин і тварин. Тому В. Вернадський дійшов висновку, що життя людини захоплює значну частину атомів, які складають матерію земної поверхні, що в науці існує атомістичний світогляд. Атомні явища мають мікроскопічну реальність космічних просторів, де панують сили атомів і атомних ядер. З атомів створюються мільйони різних сполучень, що підтверджує

атомістичну теорію будови світу, висунути ще Платоном. Причому зауважується, що Земля існує сотні мільярдів років, а життя земної кулі триває вже  $2 \times 10^9$  років [12, с. 29].

Душа людини незалежна від тіла. Вона тонкоматеріальна, животворна і пізнаюча субстанція. Вага тіла відразу після смерті зменшується на 2,5-7 г (можливо, це вага душі). Від тіла людини в момент смерті відокремлюється еліпсоїдний енергетичний згусток [13, с. 94]. Цей згусток – душа, яка наповнює Всесвіт без тіла (закон збереження).

М. Амосов стверджує, що душа в людині існує. Вона в самому слові – “душа”, в його нейронній моделі, з якою пов’язані інші моделі – нейронні ансамблі, що виражають переконання в існуванні ідеалів добра і підвищують людину над егоїстичним матеріалізмом, а може – і в потребі в Богові.

Ейнштейнівські фотони та амосовські нейрони (як нервові клітини разом з усіма її відростками, які є основними структурним і функціональним елементом нервової тканини), атомістичний світогляд В. Вернадського є фізичним мікроаналогом Всесвіту.

Людина – мікрокопія Всесвіту, а її життєдіяльність підпорядковується всім законам Всесвіту, тобто закони людини і закони Природи – єдині. Все, що творить людина, відповідає законам природи або суперечить їм. Тому необхідно розглянути складові елементи душі людини, дослідити принципи діяльності душі, щоб показати шляхи утримання цілісності Всесвіту.

Ще Платон писав, що безсмертна душа людини складається з трьох елементів: розумності, заповзятості і хтивості. Перший елемент викликає прагнення до мудрості, другий – до влади і почестей, третій – до насолоди і багатства. Хоча душа і є єдиною, але переваги того чи іншого елемента породжують різні характери. Згідно зі вченням Платона, трьома елементами душі відповідають три основні добродетності: розумності – мудрість, яка скеровує в правильному напрямку ум; заповзятості – мужність, яка полягає в готовності приводити у виконання рішення розуму; хтивості – самовладання, які підкоряють одні прагнення іншим. Над всіма цими добродетностями стоїть основна – справедливість, яка призначена природою [14, с. 65-66].

Аристотель, у свою чергу, вважав, що душа поділяється на дві частини: розумну і вольову. Тому добродетності діляться на головні (діаноетичні) і сердечні (етичні). До першої групи належать мудрість, благорозумність; до другої – мужність, щедрість, великодушність, справедливість тощо. Особливе місце Аристотель приділяв справедливості [14, с. 90].

Фактично дослідження Платона і Аристотеля збігаються. Адже заповзятість і хтивість – це наслідки дії волі людини, певні її бажання, прагнення. При цьому прояв розуму і волі (заповзятість і хтивість) повинні перебувати в межах справедливості. Цю справедливість людина виводить сама для себе внаслідок глибини пізнання норм природного права.

Незважаючи на існування єдиної душі, вона має три роди: вегетативний, чуттєвий і розумний, або, інакше кажучи, душа є також троякою: рушійною, чуттєвою і розумною [15, с. 448, 506]. Тобто вегетативність певною мірою порівнюється з рушійністю. Адже під вегетативністю розуміють процес, пов’язаний з ростом і живленням рослинних і тваринних організмів. Цей процес позбавлений суспільних інтересів, він такий, що живе бездуховно, немов рослина. Крім того, вегетативна нервова система – частина загальної нервової системи організму, яка регулює діяльність організмів: кровообіг, дихання, травлення, виділення тощо.

Можна сказати, що душа людини у вигляді екстрактів (ферментів) має такі компоненти: вегетативний, чуттєвий, почуттєвий, вольовий та інтелектуальний. Ці екстракти містяться у фотонах, які насичують кров людини і несуть відповідальність за ступінь людських властивостей індивіда. Тому цілісне уявлення про душу залишається, але при цьому визначається склад душі. З іншого боку, душу людини можна класифікувати за такими елементами: вродженими і набутими, онтологічними і деонтологічними, генетичними і зодіакальними, кармічними і прямими, постійними і змінними [2, с. 57].

Видається за доцільне розглянути такі три періоди формування душі людини: в утробі (лоні) матері, в момент народження, протягом життєдіяльності (соціалізація). Людина

народжує собі подібну людину за законом людського роду. Цей закон природний і виступає як закономірність природи, зумовленість руху речей їхнім власним причинам [15, с. 457, 508].

В утробі матері формується плід, кровonosні судини, через які передається інформація матері та батька. Здавна серед вчених точиться дискусія. Одні (зокрема, Платон) вважають, що душі були створені раніше від тіл і розміщені між зірками, що душа і ангел єдині [15, с. 465-466]. Інші вважають, що людська душа не була створена раніше від тіла.

Душа розшматовується внутрішньою боротьбою двох або більше волей. Людина вагається, коли діють протилежні волі: добра і зла [16, с. 142-143]. Така ситуація негативно впливає на формування душі людини, але із застереженням, що не все в людині цілком зіпсоване. Відновити зіпсовані ферменти душі здебільшого можна, але затягувати з цим процесом не бажано. Для цього потрібно знати природно-правові властивості та якості душі людини.

Душа виступає принципом життя, їй належить уява, пам'ять, розуміння. До основних особливостей душі також слід віднести любов, почуття, емоції, бажання, тобто душі притаманна інформаційно-психічна сутність будь-якої живої системи (біопсихізм) [17, с. 264]. Психологічний комплекс людини характеризує її стан душі, ставлення до світу, до життя, до людей. Цей комплекс допомагає сповідувати ті чи інші моральні норми, відшукувати ідеали.

Якщо душа володіє розумом і пам'яттю, то вона не обмежується радощами теперішнього. Її тішать спогади минулого так само, як і надії на майбутнє [18, с. 141]. Фактично, душа людини повинна постійно перебувати в активному стані. Це онтологічна установка.

У книзі «Біоцентризм. Як життя створює всесвіт» [19], професор Роберт Ланса дає наукове обґрунтування душі, він аргументовано доводить, що смерть свідомості не виникає, а життя і свідомість є основою всесвіту. Якщо в одному Всесвіті тіло вмирає, то в наступних воно живе.

На нашій планеті живуть багато душ інопланетян. Душі людей нашої планети знаходяться на Сіріусі, Венері, Сариоці. Доктор технічних наук, професор Вадим Коротков (м. Санкт-Петербург) стверджує, що душа спілкується з полем Всесвітнього Розуму і в електромагнітному полі виникає світіння, що свідчить про її інформаційну сутність. Весь наш світ - це інформаційна матриця.

Видатний вчений сучасності Роберт Ланса довів, що наша свідомість існує в нескінченній множині паралельних всесвітів поза простором і часом.

Якщо енергія тіла і енергія душі не перебувають в гармонії (в вібраційному резонансі), то страждає і те, і інше. У кожної людини свій неповторний природний ритм. Тіло і душа повинні гармонійно співіснувати, щоб людина могла продуктивно функціонувати. Якщо ми застосовуємо холестичний (цілісний) підхід до здоров'я тіла, наше творче «Я» краще взаємодіє з людським мозком. Гармонія між нашим зовнішнім і внутрішнім «Я» дозволяє нам в енергетичному відношенні більш активно брати участь в фізичних, духовних і соціальних актах [20].

Однак, є логіка в концепції, згідно до якої, ми не були створені випадково, просто для боротьби за існування, і що ми дійсно діємо всередині вселенської системи, яка управляє фізичною трансформацією нашого «Я» з якихось особливих причин. Я вважаю, що це голос нашої душі говорить нам, що ми дійсно маємо особистісну сутність, яка не схильна до смерті.

Наша сутність в більшості тіл, які приймає наша душа не володіє повним знанням, але наше «Я» ніколи не буває втрачено, тому що ми завжди зберігаємо зв'язок з обома світами.

«Смерті, як ми це сприймаємо свідомістю, немає», - заявляє професор з університету Уейка Фореста і автор книги «Біоцентризм: життя і свідомість ключ до розуміння Всесвіту» Роберт Ланс. Як пояснюють ідею Ланса фахівці в області клонування і регенеративної медицини, смерть - це всього лише своєрідна ілюзія вкорінена в нашому розумі.

Наша свідомість, наше «Я» не вмирає на відміну від фізичного тіла, - впевнено говорить теорія Ланса. Наше тіло - це всього лише посудина, в якій розвивається свідомість /

душа готується до майбутнього життя і осягнення світобудови.

У минулому році професор університету Арізони Стюарт Хамерофф заявив про свою тверду впевненість про безсмертну душу. Переконаність професора підкріплює наступне: мозок людини можна порівнювати з квантовим комп'ютером, в якому душа і свідомість людини є інформацією, отже, інформацію можна не тільки зберігати, але й обробляти після смерті людини. З цього можна зробити висновок, що душа і свідомість - це різні інформаційні потоки, що становлять життя людини. Життя – це маленький земний досвід, але великий крок для можливості жити на якісно іншому рівні. Скільки би ми не будували теорій, достовірно відомо одне – людське тіло – смертне. А досвід того, що лежить за межами життя, хто зустрічає на порозі смерті, кожен набуває самостійно [21].

Англійський фізик Уільям Барретт, займаючись дослідження передсмертних бачень, прийшов до висновку: по-перше, духовний світ існує, по-друге, посмертне існування людини незаперечно, по-третє, «Час від часу, дійсно можливо вступати у розмову з тими, хто відійшов від нас в світ інший». В 1926 році вийшла в світ книга Уільяма Барретта «Ведення на смертном одре», це була перша відома спроба звести воєдино звіти про передсмертні явища, класифікувати їх та вивести деякі закономірності. Своєї значності ця праця не лишилася й зараз [22, Л. 5].

**Висновки.** На основі вищезазначеного стало можливим зробити певні узгодження та висновки. Первинні поняття про феномен душі з'являються із емпіричних спостережень за життям, народженням і смертю. Проблема пізнання душі, в значній більшості зводиться до логічних, раціональних її уявлень. В більшій мірі феномен душі досліджується з допомогою віри або екзистенційного переживання вічного і в незначній частині розумовим осягненням. Існування методологічних засад і протиріч в пізнанні феномену душі сформувало уявлення про її екзистенційну субстанційність, що переконливо відображено при перших уявленнях і конструйованих первинних понять феномену душі. Характеристика внутрішніх і зовнішніх ознак душі, її властивостей після її розгляду як субстанційної форми можливо ставити питання про її перспективи розвитку і створення нової концепції.

У природному праві перевага надається в початку думці, а потім слову та дії (бездіяльності) до події відносять природні явища, що відбувається поза волею людини. Під виникненням подій поза волею людини, мають на увазі не причину, що викликала її, а процес впливу події на конкретні правопорушення. Події бувають різних видів: серед яких є форс-мажорні, не переборна сила, що потребує додаткового пізнання у конкретному випадку.

Енергія душі здатна ділитися на ідентичні частини, подібно голограмі, вона може одночасно жити в різних тілах, хоча таке зустрічається рідше, ніж про це пишеться. Однак, завдяки цій здатності душі, частина нашої світлової енергії завжди залишається в Світі Душ. Тому, можливо побачити свою матір, повернувшись туди з фізичного світу, навіть, якщо вона померла 30 земних років тому і вже перевтілилася на землі в інше тіло. Слід зауважити, що енергетичні структури душ можуть позитивно впливати на підірвану, розбалансовану людську енергію. Як відзначає Майкл Ньютон, «голос нашої душі говорить про те, що ми дійсно маємо розумову сутність, яка не схильна до смерті.

### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Куба В.В. Соціально-філософське пізнання феномену «душі» як соціокультурного концепту / Наукове пізнання: методологія та технологія. Випуск 1 (34) 2015. – С. 107-114.
2. Сливка С.С. Проблеми філософії права: Навч. посіб. / С.С.Сливка. Вид. 2 переробл. і доповн. – Х.: Право, 2015. – 192 с.
3. Plavich V.P. Natural sole control of the subject: functional AND, MANAGEMET / The Genesis of genius. – Geneva, Switzerland March, 2017 #8. – P. 175.
4. Плавич В.П. Управління природним самоконтролем суб'єкта і його максимальне використання // Теоретико-методологічний та філософсько-правовий аналіз правотворчості: наукові реалії сучасності: [монографія] В.П. Плавич. – Одеса: Астропринт, 2017. – С. 375-393.

5. Вяткин Аркадий «Летающий медиум Даниэль Хоум, газета «На диване», № 7 (676) 20.02.2018. – 26.02.2018. - Режим доступу: [Електронний ресурс]: [www publica.com.ua](http://www publica.com.ua)
6. Плавич В.П. Феномен душі або енергоінформаційна сутність в предметному полі філософсько-правового аналізу: в рамках раціонального та ірраціонального // Формування і розвиток правотворчості в умовах трансформації суспільства: [монографія] за ред. д.філос.н., к.ю.н., професора, Заслуженого діяча науки і техніки України В.П. Плавича. Одеса, Фенікс, 2018. – 348 с.
7. Иванова Н.В. Духовно-онтологічні стратегії мислення: соціально-філософський аналіз. Автореф. дис. д.філос.н. Одеса, 2017. – 40 с.
8. Философский словарь [Текст]: основан Г. Шмидтом / под ред. Г. Шишкоффа; пер. с нем., общ. ред. В.А. Малинина. – 22-е, новое, перераб. изд. – М.: Республика, 2003. – 575 с.
9. Філософський енциклопедичний словник [Текст] / Ін-т філософії імені Г.С. Сковороди НАН України. – К.: Абрис, 2002. – 742 с.
10. Бурлуцкая Л.А. Тайные общества или Кто правит миром! [Текст] / Л.А. Бурлуцкая. – М., 2003. – 431 с.
11. Концепции современного естествознания [Текст] / под ред. С.И. Самыгина. – Ростов н/Д: Феникс, 2001. – 575 с.
12. Вернадский В.И. Биосфера и ноосфера [Текст] / В.И. Вернадский. – М., 2002.
13. Эзотерика [Текст]: универс. словарь-справочник / автор-состав. А.И. Ивасенко. – 2-е изд. – Ростов н/Д: Феникс, 2001.
14. Шершеневич Г.Ф. История философии права [Текст] / Г.Ф. Шершеневич. – СПб.: Лань, 2001. – 526 с.
15. Пам'ятки братських шкіл на Україні (кінець XVI – початок XVIIIст.): Текст і дослідження [Текст] / Ін-т наук УРСР, Ун-т філософії, Ін-т сусп. наук; редкол.: В.І. Шинкарук та ін. – К.: Наук. думка, 1988. – 568 с.
16. Святий Августин. Сповідь [Текст] / пер. з латин. Ю. Мушака; післямова С. Здіорука. – К.: Основи, 1999. – 319 с.
17. Волченко В.Н. Миропонимание и экоэтика ХХІвека. Наука – Философия – Религия [Текст] / В.Н. Волченко. – М., 2001. – 432 с.
18. Трубецкой Е.Н. Труды по философии права [Текст] / Е.Н. Трубецкой. – СПб.: Изд-во РХГИ, 2001. – 543 с.
19. Роберт Ланса Біоцентризм. Як життя створює всесвіт. СПб, 2015. – 224 с.
20. Майкл Ньютон Предназначение души. Жизнь между жизнями / Пер. с англ. К.Р. Айрапетян. – СПб.: Будущее земли: 2002. – 384 с.
21. Гіпотеза професора Роберта Ланса: умерев, люди воскресают в другой Вселенной. Режим доступу: [Електронний ресурс] – [http://paranormal.news.ru/news/gipoteza\\_rofessora\\_Lansa\\_umerev\\_liudi\\_voskresajut\\_v\\_drugoi\\_vselennoj/](http://paranormal.news.ru/news/gipoteza_rofessora_Lansa_umerev_liudi_voskresajut_v_drugoi_vselennoj/) / 2015-09-14-10707. – назва з екрану.
22. Наталья Кувшинова. Письма с того света. Журнал-газета «Публика» № 27 (864) 4 июля – 10 июля 2017 г. – Л. 5.